

Ірина Грабовська

Постколоніальний дискурс та проблема гендерної толерантності транзитивного українського суспільства

Аналізується специфіка проявів толерантності в сучасному українському суспільстві крізь призму гендерної проблематики.

The postcolonial specificity of manifestation of tolerance in the modern Ukrainian society from in the point of gender problems is analyzed.

Сучасний постколоніальний дискурс, що виник і сформувався в межах постмодерної пізнавальної парадигми, все частіше відбувається не в межах текстуальної деконструкції, а як вивчення фізичних даних колоніальної та постколоніальної дійсності. «...Чимало критиків, що працюють у цій галузі на Заході та тих, які отаборилися в раніше колонізованих регіонах, висунули свої заперечення проти надмірного віддання переваги текстуальним мистецьким фактам колоніалізму над фізичним досвідом колоніалізму та його матеріальною спадщиною» [8, с. 323].

Одним із найактуальніших питань як сучасного глобалізованого світу, так і конкретних соціумів та спільнот, зокрема, постколоніальних транзитивних, до яких належить сучасне українське суспільство, є проблема толерантності. Сучасний постколоніальний дискурс, особливо ж постімперський, пострадянський, посттоталітарний, не може обійти цієї проблематики як найбільш практично вагомий та значимий. Поняттям «толерантність» послуговуються в політології та політичній теорії, юриспруденції та соціології, етиці та філософії тощо в контексті, зокрема, регулювання конфліктів у суспільних системах. Толерантність можна визначити як терпимість до іншого, відповідь конкретної суспільної системи меншинам з іншими переконаннями та цінностями. Отже, толерантність передбачає як захист існуючого порядку, системи, режиму, так і дозвіл на існування іншого, адже вона базується на визнанні інших переконань, хоч і не засвоює їх. Толерантність є також і захистом меншин від репресій. Як певна даність вона є підставою гуманності і сприяє мирному протиборству різних поглядів на правду. У суспільствах, де існує невизначеність плюралізму цінностей, толерантність вважається нормою. Проте така реальність передбачає і розвиненість критичності. Цей феномен Герберт Маркузе назвав «репресивною толерантністю». Проблема толерантності в філософії тісно переплітається з пошуками правди та свободи.

При вивченні проблем толерантності в постсоветських суспільствах виникає потреба глибокого аналізу реальної ситуації, що зумовлює ступінь та специфіку проявів толерантного міжособистісного та міжгрупового ставлення в межах певного соціуму. Конфлікти, які виникають у постсоветських країнах, викликані радикальними змінами в різних сферах суспільства (політична система, економіка, система цінностей), його транзитивним характером. Виникають запитання: чи можна вирішити ці конфлікти транзитивних соціумів, базуючись на плюралізмі цінностей, толерантності та рівності? Як ставляться політичні режими в постсоветських країнах до релігійних, етнічних, національних, гендерних, сексуальних, мовних тощо меншин? Чи зможуть недосконалі демократичні структури забезпечити ефективний захист таких меншин? Які напруження виникають у процесі змін між формуванням нації та ідентичності й вимогами малих груп на збереження їх способу життя? Яким чином меншини захищаються від репресій? Як це впливає на розвиток громадянського суспіль-

ства? Яку роль в цих процесах відіграють європейські організації (ЄС, ОБСЄ, Рада Європи)?

Одним із показників толерантності того чи іншого суспільства в сучасному світі є його терпиме ставлення до проявів гендерної різноманітності [2].

За даними соціологічних опитувань відносно терпимості сучасних українських громадян, наприклад, до гомосексуалів, або ширше – ЛГБТ (лесбіянок, геїв, бі- та транссексуалів), загалом українське суспільство віднесли до гомофобних. Сьогодні це один із пунктів, на основі якого стверджується, що українське суспільство є нетолерантним.

Проте, відносно постколоніальних, постсоветських суспільств висувати тезу про нетолерантність на підставі одного виділеного чинника, тим більше сексуальності, з наукової точки зору є лише частково виправданим та показовим.

Справа в тому, що суспільство колишньої колонії, на відміну від метрополії, має свої специфічні способи історичного самозбереження та виживання [1; 2; 3]. Одним із головних завдань в цьому плані є робота над збереженням традиційних національних цінностей і значною мірою консервація етнічної і національної культурної традиції. Фактично мова йде про процес, названий у свій час С. Вейль «укоріненням». При цьому за рахунок дещо штучно культивованої консервації народної традиції відбувається певне неспівпадіння реальної повсякденної практики життєдіяльності спільноти з її ідеологічними (і не тільки) установками.

Розглядаючи під цим кутом зору становище в українському суспільстві, неважко помітити, що реальна ситуація в гендерних та сексуальних стосунках значною мірою не відповідає установкам, проголошеним певною категорією інтелектуальної еліти, яка має моральний авторитет. Насамперед це стосується традиційно налаштованої інтелігенції та новонавернених віруючих. Відторгнення західних впливів та інновацій набуває в українському суспільстві різноманітних форм: від ігнорування до розробки різноманітних проектів декларацій (наприклад, «Декларація Верховної Ради України "Про гідність, свободу і права людини"», проект якої вноситься на розгляд народним депутатом України В. В. Колесніченком № 7055 від 27.08.2010 р.) депутатами Верховної Ради України, спрямованих на утвердження так званої особливої «слов'янської і української традиції». Мається на увазі, що цей феномен не співпадає із західноєвропейським.

Внаслідок подібних ситуацій іноді виникають абсурдні моменти, коли, наприклад, жінки-вчительки в школах активно пропагують патріархальну та патріархатну сім'ю, берігинство та становище домогосподарки як вищий ідеал для української жінки, знаходячись самі в соціальному просторі як активні суб'єкти, що формують соціальну реальність [3]. І це при тому, що за даними цілої низки соціологічних досліджень, в Україні відбулася «тиха» сексуальна революція з усіма впливовими звіздами наслідками в гендерному та сексуальному відношенні. Як зазначає відомий російський філософ І. Кон, «сексуальна революція

другої половини ХХ ст., за якою відбулися ґендерна та сімейна революції, радикально змінила стан речей» [6, с. 4].

Проте, ще і сьогодні до чималої частини наших співвітчизників можна адресувати слова мислителя ХІХ століття Уільяма Томпсона з роботи «Відозва на захист жінок» про те, що в сім'ї часто жінки «...ізолювані і залишені без змістовного існування разом зі своїми дітьми, домашнім вогнищем та процесом приготування їжі» та перебувають у стані «тупості та апатії, що не дає їм можливості відчувати більше щастя, ніж у дикуна» [11, с. 40].

Не буде перебільшенням стверджувати, що ще й сьогодні значна частина наших співгромадян-чоловіків не розуміють, висловлюючись словами М. Уоллстоункрафт, сказаними ще у ХVІІІ ст., що «розімкнувши наші кайдани» і згодившись «з розумною товарищицею замість рабського підпорядкування, вони побачили б в нас більш уважних доньок, більш люблячих сестер, більш вірних дружин, більш розсудливих матерів, а в суспільстві – кращих громадян» [11, с. 31].

Більшість сучасних аналітиків стверджують, що українське суспільство переживає сьогодні релігійний ренесанс. Незалежно від того, до якої конфесії відносить себе віруючий, у кожному релігійному вченні він зустрічає відкрито ворожнечу до гомосексуалів та до самого цього явища, зокрема, в християнстві – як до гріха содомського.

Очевидно, важко переконати віруючу людину в тому, що, надаючи «содоміту» всі права людини, суспільство вчиняє за словом і законом Божим. На жаль, докази з точки зору права навряд чи будуть переконливі в спільноті, де принцип домінування права існує лише на папері. Абсолютно зрозуміло, що у свідомості істинно віруючого відбувається непримиренна боротьба. Для нього сам факт, наприклад, існування одностатевих шлюбів так само неприпустимий, як сатана, що молиться у церкві Господу Богу. І хоч є дані про неоднозначність позицій віруючих щодо ставлення до гомосексуальності, кількість лояльно налаштованих мізерно мала. Тому зводити лише до політичних ігор звертання до президента групи священників із вимогою фактичної розправи із гомосексуалами [4], є достатньо легковажним. Подібні акції спираються на конкретні настрої в суспільстві. Недооцінка подібного чинника може призвести до серйозного суспільного конфлікту, каталізатором якого з великим ступенем ймовірності може стати спротив, наприклад, введенню закону про одностатеві шлюби.

Треба враховувати ще й той факт, що в сучасній Україні велика кількість громадян відкрила для себе церкву. Як будь-які неофіти, такі люди особливо гостро реагують на явища, що суперечать Біблії. Це ще одна з причин, чому сучасне українське суспільство обходить мовчанкою такі теми, як гомосексуальність та її узаконювання за всіма принципами дотримання прав людини. До того ж, на рівні правовому гомосексуали мають в Україні всі права, окрім права вступу в законний шлюб. В іншому ж вони так само захищені законом, як будь-який громадянин. І це вже чимале досягнення, враховуючи той факт, що в Радянському Союзі, спадок якого все ще сильно відчувається в нашому житті, «гомосексуалізм» переслідувався за законом з 1934 р., коли була введена кримінальна відповідальність за практикування гомосексуальних стосунків, аж до часу, коли в незалежній Україні у 1991 р. було скасовано цей закон. Тобто, 66 років радянської історії гомосексуали були злочинцями згідно з законом та патологією за масовою свідомістю. Суспільство з цим жило, не кажучи

вже про всю попередню православну історію, про що йшлося вище. Українське суспільство не виробило альтернативного погляду на гомосексуалів, як це відбулося на Заході. Тому, підтримуючи політику розширення прав людини та згоджуючись з необхідністю її вдосконалення, а також згоджуючись із теоретичними доказами необхідності утвердження прав людини в повному обсязі, все ж доводиться виходити з конкретної суспільної ситуації та розумного консерватизму, не створюючи штучні на сьогодні вогнища конфліктності та штовхаючи тим самим українське суспільство до прояву нетолерантного ставлення до Іншого, в даному випадку – сексуальних меншин.

У кризові моменти історії спільноти виникає специфічна проблема «матеріалізму» – особливого статусу та значення жінки-матері в репродукуванні «фізичного тіла» нації. Подібні проблеми актуальні для усіх спільнот із демографічними негараздами, до яких належить і сучасна Україна. Російська дослідниця Н. Л. Пушкарьова зазначає: «Дуже гостро зазвучала в роботах 80–90-х рр. і тема повсякденності матерів у післявоєнному західноєвропейському суспільстві, що напряму виходить на питання про «неоматеріалізм» (людські втрати примушували більшість країн пропагувати образи багатодітних, щасливих матерів), і не дивно, що через півстоліття з'явилась необхідність проаналізувати вплив цього ідеологічного концепту на життя простої людини» [9, с. 17].

Для України демографічні проблеми є одними з найсерйозніших проблем її існування, і гомосексуальність розглядається як пряма загроза серед факторів-загроз самому фізичному існуванню української нації. Як доводять сучасні дослідження з психології гомосексуальності, погляд на неї як на репродукційну загрозу для нації є хибним. Проте, тут спрацьовують усталені суспільні стереотипи, які важко подолати. Потрібно ще мати на увазі досвід історії українського народу, зокрема, орієнтацію на домінуючі типи маскулітності, щоб зрозуміти активнее несприйняття масовою свідомістю альтернативних форм «мужескості» [3].

Опитування з приводу ставлення до одностатевих шлюбів дають абсолютну більшість негативних відповідей з приводу їх доцільності. Понад те, більшість, особливо молодих жінок, вважає, що гомосексуальні шлюби та гомосексуальність загалом заважають створенню нормальних гетеросексуальних сімей та напряму несуть загрозу «нормальній» сім'ї як суспільному інституту, створюючи конкуренцію для жінок відносно чоловіків як подружніх партнерів. Тут знову варто наголосити на існуючій похибці масової свідомості щодо даних реалій, яку, проте, не так легко виправити.

Сьогодні в цивілізованому світі змінюються теоретичні підходи до розуміння сутності ґендерного мейнстрімінга. Відбувається досить радикальна переорієнтація з політики, спрямованої на досягнення рівних прав для чоловіків та жінок, на політику досягнення реальних рівних прав для п'яти ґендерів: гетеросексуалів та ЛГБТ.

Якщо говорити про реальність протікання такого процесу переорієнтації ґендерної політики в сучасному українському суспільстві, то сама ідея сьогодні запропонувати суспільству такий проект для широкого обговорення загрожує створити достатньо серйозний прецедент для виникнення конфліктної ситуації в соціальному середовищі.

При цьому на рівні законодавства навіть прийняття сьогодні закону про одностатеві шлюби можливе, якщо він буде розцінюватись як своєрідний виключний захід для

окремих випадків. Але спроба ввести подібний закон і кваліфікувати його, зокрема, на рівні морального принципу для всього суспільства, безумовно, викличе відкритий і сильний протест. Може скластися думка, що українське суспільство страждає на відому радянську хворобу – живе за подвійними стандартами, але тепер вже не ідеологічними, а моральними.

Але погляд із середини пропонує дещо інше пояснення цієї ситуації – наявність певного негласного суспільного компромісу між державою, що прагне виконати вимоги європейської співдружності як умови приєднання до неї, та суспільством, яке має відповідний рівень розвитку свідомості й моралі, що ґрунтуються на його реальному становищі. А становище це таке: Україна й сьогодні є постколоніальною, посттоталітарною та постгеноцидною країною з усіма наслідками цих реалій [1; 3].

Для українців, безумовно, більш актуальною є проблема досягнення реальної рівності між чоловіками та жінками, ніж захист прав сексменшин. Українська жінка завжди була відносно вільною. Жіноча половина населення чи хоч би їй частина мала право на певну частку приватної власності, що забезпечувала їй деяку свободу в суспільстві. Найяскравішим прикладом тому є феномен материзни (наділу землі, який передавався по жіночій лінії від матері до доньки) [7]. Зокрема, це явище дозволило дослідникам кваліфікувати українське суспільство як толерантно налаштоване та компліментарне до жінки історично [10]. Очевидно, зокрема, завдячуючи подібним практикам сьогодні досить легко можна переконати українське суспільство вести діалог з приводу реалізації принципів рівноправ'я та рівності між жінками і чоловіками, не зважаючи на існування значної кількості противників зміни традиційних ролей «жінки-берегині» та «чоловіка – годувальника сім'ї», до яких належать як чоловіки, так і жінки.

І, зрештою, реальна демократія – це реалізована воля більшості при врахуванні, звичайно, думки (але не більше того!) меншості. До чого призводить процес домінування меншості над більшістю на прикладі західноєвропейських суспільств показав, зокрема, відомий російський філософ-дисидент А. Зінов'єв [5].

Визнаючи реальні ґендерні проблеми українського суспільства, вважаємо, що його сьогодні можна все ж кваліфікувати як, в основному, толерантне на тій підставі, що за всі пострадянські роки його існування ми не маємо прикладів етнічних конфліктів та відкритого протистояння на національному ґрунті. А це головна сфера серйозних конфліктів в постколоніальному середовищі. Немає і відкритої агресії в суспільстві по будь-якому політичному, економічному або загальнокультурному напрямку. Ґендерні ж проблеми поки що суспільною свідомістю витіснені на марґінес.

Що ж до позиції Заходу, зокрема, тиску Європарламенту на Україну в питанні прав ЛГБТ, тут на сьогодні немає однозначної відповіді. Захід повинен навчитися слухати голоси інших культур, які з багатьох питань знаходяться в іншому або, вірніше, у відмінному від Заходу відтинку історичного часу. Інакше наші взаємини з ЄС будуть часто наштовхуватись на непорозуміння та поразку, як то сталося вже із питанням вступу України до НАТО.

Що ж до позиції Заходу, зокрема, тиску Європарламенту на Україну в питанні прав ЛГБТ, тут на сьогодні немає однозначної відповіді. Захід повинен навчитися слухати голоси інших культур, які з багатьох питань знаходяться в іншому або, вірніше, у відмінному від Заходу відтинку історичного часу. Інакше наші взаємини з ЄС будуть часто наштовхуватись на непорозуміння та поразку, як то сталося вже із питанням вступу України до НАТО.

1. *Грабовська І.* Національні міфи в контексті сучасних українських реалій (філософсько-світоглядний аналіз): [монографія] / Ірина Грабовська. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. – 141 с.
2. *Грабовська І.* Колоніальна та постколоніальна модель світу: українська реальність / Ірина Грабовська // Українознавчий альманах. Вип. 1: Український образ світу: особливості у світовому контексті. – К., 2009. – с. 108–111.
3. *Грабовська І.* Концепти чоловічого та жіночого в постколоніальній культурі сучасної України: філософсько-світоглядний аналіз / Грабовська І. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія. Соціологія. Політологія». Вип. 20 (1). – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2010. – С. 96–101.
4. Звернення до Президента Януковича низки церковних діячів [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.communium.org.ua/dwnld/ukryaun-kouuch-gender.doc>.
5. *Зінов'єв А.* Пара беллум. Социологический роман // Зиновьев А. Гомо советикус: [романы] / Александр Зиновьев. – М.: Центрполиграф, 2000. – 255–477. – (Першотвір).
6. *Кон І.* Сексуальное образование – глобальная задача 21 века / Игорь Кон // Ґендерний журнал «Я». – № 1(23). – 2010. – С. 4–9.
7. *Кривошій О.* Жінка в правовій культурі українського народу / Олександр Кривошій // Українки в історії. – К.: Либідь, 2004. – С. 10–18.
8. *Лоренс Ф.* Постколоніальне / Ф. Лоренс // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; [пер. з англ. В. Шовкун, наук. ред. пер. О. Шевченко]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 323–324.
9. *Пушкарєва Н. Л.* Материнство как социально-исторический феномен (Обзор зарубежных исследований по истории европейского материнства) / Н. Л. Пушкарєва // Женщина в российском обществе. Российский научный журнал. – 2000. – № 12 (17). – С. 9–23.
10. *Стребкова Ю. В.* Ґендерна компонента сучасного українського суспільства (соціально-філософський аспект): автореф. дисерт. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук 09.00.03 / Юлія Стребкова. – К., 2007. – 20 с.
11. *Брайсон В.* Политическая теория феминизма / В. Брайсон; [пер. с англ. О. Липовской и Т. Липовской]. – М.: Идея-Пресс, 2001. – 304 с.

Наталія Іщенко

Філософські моделі «міфології» і «здорового глузду» як ґендерна проблема українського суспільства

У статті розглядається актуальне питання ґносеології філософії науки в контексті сучасних ґендерних теорій

The actual question of gnosiology in philosophy of science in the context of modern gender theories are analyzed.

Прискорення розвитку наук у ХХ ст., посилення їх теоретичного плюралізму, і, як наслідок цього, – зростання релятивізму і скептицизму, значно розширили спектр наукових проблем, що потребують свого дослідження, і серед них, як і раніше, все ще залишаються актуальними ґендерні проблеми.

Варто було б відзначити, що процес теоретичного плюралізму неможливий без розвитку ґендерної науки, без ґендерної освіти в суспільстві, оскільки основний аспект ґендерної рівності – політична емансипація жінок та створення державного механізму ґендерного паритету в Україні – все ще не реалізовані.

Науковий світ відреагував на ці обставини тим, що зосередив свою увагу на теоретичних проблемах наукового пізнання ґендеру, досліджуваних не лише в філософії, але й у психології, соціології, культурології тощо [8, с. 3–4].

В середині ХХ століття це привело до виділення окремих галузей дослідження – ґендерних досліджень та філософії науки, які широко використовують досягнення цих суміжних дисциплін.

У той же час науковці констатують, що багато фундаментальних наукових проблем, як і раніше, залишаються невирішеними. Серед них питання про критерії науковості теоретичного знання та ступені його об'єктивності й вірогідності [1].